

УДК 159.923

ПОРІВНЯННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ УЧИТЕЛІВ МАТЕМАТИЧНИХ І МУЗИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Потоцька І.С., к. психол. н.,
доцент кафедри медичної психології та психіатрії
з курсом післядипломної освіти

Вінницький національний медичний університет імені М.І. Пирогова

Рисинець Т.П., к. психол. н.,
асистент кафедри нормальної фізіології

Вінницький національний медичний університет імені М.І. Пирогова

Бойчук С.В., організаційний методист
навчального відділу

*Вінницький обласний навчально-методичний центр
галузі культури, мистецтв та туризму*

У статті емпірично досліджено відмінності в індивідуально-типологічних властивостях учителів залежно від дисципліни, яку вони викладають. Пояснюється вплив дисципліни, що викладається, на індивідуально-типологічні особливості особистості.

Ключові слова: *індивідуально-типологічні властивості, акцентуації характеру, спрямованість особистості, властивості темпераменту, вчителі музичних дисциплін, вчителі математики.*

В статье эмпирически исследованы различия индивидуально-типологических свойств учителей в зависимости от дисциплины, которую они преподают. Объясняется влияние преподаваемой дисциплины на индивидуально-типологические особенности личности.

Ключевые слова: *индивидуально-типологические свойства, акцентуации характера, направленность личности, свойства темперамента, учителя музыкальных дисциплин, учителя математики.*

Pototska I.S., Rysynets T.P., Boychuk S.V. COMPARISON OF INDIVIDUAL TYPOLOGICAL PROPERTIES OF TEACHERS OF MATHEMATICAL AND MUSICAL SUBJECTS

The article investigated empirically the differences in individual typological properties of teachers depending on the discipline they teach. The influence of discipline that is taught on the typological properties of individual personality is being explained.

Key words: *individual typological properties, accentuation of personality traits, personality orientation, properties of temperament, teachers of musical disciplines, teachers of mathematics.*

Ступінь розробленості проблеми.

Специфічність праці вчителя та вимоги до неї досить широко висвітлені в науковій літературі Б.Г. Ананьевим, О.О. Бодальовим, Ф.Н. Гоноболіним, В.А. Сластеніним, Ш.О. Амонашвілі, Н.В. Кузьміною, О.І. Щербаковим, Г.О. Ковальовим, С.В. Кондратьєвою, В.М. Раздобудько, І.А. Зязюном та іншими науковцями.

Вивченню відмінностей індивідуально-типологічних властивостей залежно від професійної спрямованості в сучасній науковій літературі присвячено багато праць. Більшість із них досліджує ці відмінності саме в осіб, які отримують спеціалізовані знання, тобто в процесі їхнього професійного становлення (М.К. Акімова, Т.В. Завадська, А.Р. Малхазов та ін.). Також дослідження цих властивостей актуальне у порівнянні успішності в навчанні студентів/учнів або формуванні в них негативних психічних станів (Т.Г. Жигалкіна, Т.В. Ле-

довська, А.Н. Конєв, С.М. Томчук та ін.). Ми вирішили емпірично дослідити індивідуально-типологічні властивості вчителів різних дисциплін і порівняти їх.

Мета статті полягає в емпіричному визначенні відмінностей в індивідуально-типологічних властивостях учителів залежно від дисципліни, яку вони викладають.

Задля досягнення поставленої мети сформульовано такі завдання:

1. Емпірично дослідити відмінності акцентуації характеру вчителів математичних і музичних дисциплін.

2. Емпірично дослідити відмінності в спрямованості особистості вчителів математичних і музичних дисциплін.

3. Емпірично дослідити відмінності особливості характеру вчителів математичних і музичних дисциплін.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні індивідуально-типологічних властивостей узяло участь 83 вчителі, серед

них – 36 учителів математики та 47 учителів мистецьких дисциплін. Дослідження проводилось на базі Вінницького обласного навчально-методичного центру галузі культури, мистецтв та туризму під час проходження вчителями підвищення кваліфікації й закладу «Загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 4 ім. Д.І. Менделєєва Вінницької міської ради».

Учителі математики були протиставлені вчителям музики через належність математики до однієї з основних дисциплін ЗОШ, у зв'язку з належністю цієї науки до «точних наук», усталеністю норм і правил математичних знань на протигагу плинності й процесуальності музичного мистецтва, через припущення наявності в представників цих категорій різних домінуючих когнітивних функцій (переважання раціоналістичності в математиків і чуттєвої форми пізнання в учителів мистецтв), як наслідок, наявності в них різних індивідуально-типологічних властивостей.

Індивідуально-типологічні відмінності виявляються у властивостях темпераменту, рисах характеру та здібностях особистості.

З метою дослідження індивідуально-типологічних особливостей викладачів різних спеціальностей використано такі методи [4]:

1. Тест-опитувальник Г. Айзенка ЕРІ, адаптований О.Г. Шмелевим.

2. Методика діагностики спрямованості особистості Б. Басса.

3. Методика визначення акцентуацій характеру К. Леонгарда.

Методики для дослідження обирались з урахуванням необхідності отримання якомога повнішої інформації про включених до вибірки досліджуваних і забезпечення досягнення мети дослідження.

На першому етапі емпіричного дослідження було проведено тест-опитувальник

Г. Айзенка ЕРІ, адаптований О.Г. Шмелевим, який дає змогу виявити особистісні параметри нейротизму й екстраверсії – інтроверсії. Отримані результати подано в таблиці 1.

Уважається, що представникам професій типу «людина – людина», зокрема вчителям, притаманна така властивість, як екстраверсія, яку пов'язують із відкритістю й високорозвиненими комунікативними здібностями людини. Однак дослідження цієї вибірки виявило, що вчителям математики притаманні високі показники потенційної інтровертованості – 57,14%, що виявляється в слабкості та інертності нервових процесів, замкнутості, схильності до самоаналізу.

У учителів мистецьких дисциплін найбільше виявляється амбівертованість (37,5%), яка поєднує ознаки як екстравертованості з властивою їй силою й рухливістю нервових процесів, так й інтровертованості. Відсутність домінування в обох групах досліджуваних такої властивості, як екстравертованість, може бути пояснена можливим станом високого емоційного напруження, що призводить до професійного вигоряння (психологічного стану втомленості, виснаженості з негативним ставленням до спілкування з оточуючими), властивого представникам обох досліджуваних категорій.

Варто звернути увагу на одночасну наявність амбівертованості у викладачів мистецьких дисциплін і викладачів-математиків. На нашу думку, це пов'язано з особливостями музичного мистецтва й математичного знання та деякою парадоксальністю, властивою музиці, так математиці. Амбівалентність і подвійність можна побачити в музиці Моцарта і концепціях Ейнштейна – видатних представників музичної та математичної думки,

Таблиця 1

Порівняння результатів дослідження показників за шкалою «екстраверсія – інтроверсія» в учителів математики й учителів мистецьких дисциплін

Показники за шкалою «екстраверсія – інтроверсія»	Учителі мистецьких дисциплін	Учителі математики
Інтроверт	8,33%	0%
Потенційний інтроверт	33,33%	57,14%
Амбіверт	37,5%	42,85%
Потенційний екстраверт	20,83%	0%
Екстраверт	0%	0%

Таблиця 2

Порівняння результатів дослідження показників за шкалою «нейротизм» у учителів математики й учителів мистецьких дисциплін

Показники за шкалою «нейротизм»	Учителі мистецьких дисциплін	Учителі математики
Потенційний конкордант	4,16%	14,28%
Нормостенік	16,66%	42,85%
Потенційний дискордант	37,5%	28,58%
Дискордант	41,66%	14,28%

це відмічають дослідники їхньої творчості. «... игровые пассажи Моцарта могли занимать такое большое место в интеллектуальной и эмоциональной жизни молодого Эйнштейна потому, что они скрывали глубочайшие трагические, поистине фаустианские коллизии... Но и картина мира теории относительности и квантовой механики – это картина гетерогенного и парадоксального мира» (Л.С. Свирская) [5, с. 21–24].

Потенційна екстравертованість (20,83%) та інтроверсія (8,33%), наявні у викладачів музичних шкіл, пов'язані з переважанням індивідуальної форми роботи як у викладацькій діяльності – на уроках із учнем, так і у виконавській діяльності, яка полягає в необхідності відчувати, зрозуміти й відтворити (донести до слухача) задум композитора.

«Для музиканта є необхідними якості інтроверта тією самою мірою, що й екстраверта, – справедливо зазначив Е. Кемп, автор книги «Музичний темперамент», – музикант повинен бути інтровертом під час своїх занять, коли довгий час перебуває наодинці, працюючи, і сміливим екстравертом під час виступів. Коли єдиним його бажанням має бути його спілкування з глядачами» [1, с. 23].

За шкалою нейротизму в учителів отримано такі результати (дивись таблицю 2).

Найбільші показники дискордантності (емоційної нестійкості) – 41,66% – у групі вчителів музичних шкіл. Такі люди часто бувають запальними, нервовими, надміру вразливими, важко звикають до нового. Проте вони зазвичай тонкі, чуйні, схильні до співчуття. Це пояснюється атмосферою, в якій перебуває людина з дитинства, пов'язана з музикою, мистецтвом. Із перших кроків у опануванні музичного мистецтва людина вчиться реагувати, а потім і відтворювати не тільки зміни настрою в музиці, а і його найменші відтінки, що потім позначається на її характері. Про це ж свідчать і показники потенційної дискордантності – 37,5%, нормостенічності – 16,66%, потенційної конкордантності – 4,16%, найменшою мірою властивої музикантам.

У групі вчителів математики найбільш виявленими є показники нормостенічності (42,85%), що виявляється в урівноваженості, стабільності, стійкості до стресових ситуацій, такі люди дуже працездатні, можуть вистояти в найскладнішій ситуації й не втратити самовладання. На відміну від музично-виконавської діяльності, яка вимагає підвищеної чутливості й глибокого занурення для відтворення всіх нюансів виконуваного твору, проведення математичних розрахунків і вимірювань вимагає зосередженості, уваги та врівноваженості, без

набуття яких неможлива вдала діяльність викладача-математика.

Наступною проведено методику на дослідження спрямованості особистості Б. Басса. Спрямованість особистості – це сукупність стійких мотивів, поглядів, переконань, що орієнтують людину на певні поведінку й діяльність щодо досягнення складних життєвих цілей. Спрямованість завжди соціально зумовлена, формується в онтогенезі в процесі навчання та виховання, виступає як властивість особистості, що виявляється у світоглядній і професійній спрямованості. Результати подано в таблиці 3.

Таблиця 3

Порівняння результатів дослідження показників за шкалою «спрямованість особистості» в учителів математики й учителів мистецьких дисциплін

Показники по шкалі «Спрямованість особистості»	Учителі мистецьких дисциплін	Учителі математики
Особиста спрямованість	33,33%	0%
Спрямованість на спілкування	6,66%	28,57%
Ділова спрямованість	60%	71,42%

Аналізуючи результати цих показників, можна зробити висновок, що перше місце за значимістю посідає спрямованість на професію (ділова спрямованість). Ділова спрямованість відображає переважання мотивів, породжуваних самою діяльністю, захоплення процесом діяльності, безкорисливе прагнення до пізнання, оволодіння новими навичками та вміннями. Люди з діловою спрямованістю допомагають окремим членам групи висловлювати свої думки; підтримують групу, щоб вона досягла поставленої мети; легко й доступно викладають свої думки та міркування; беруть у свої руки керівництво, коли мова йде про вибір завдання. Саме цей вид спрямованості є суттєвою ознакою й передумовою авторитету вчителя та найважливішим фактором досягнення успіхів у професійно-педагогічній діяльності, що зумовлює результативність і активність у професійній діяльності.

Домінування особистої спрямованості характерно для третини вчителів мистецьких дисциплін та абсолютно не виявлено серед учителів математики. Спрямованість на себе, або особиста спрямованість, характеризується перевагою мотивів досягнення особистого добробуту, прагненням

підтвердити особисту першість і престиж. У праці вони бачить передусім можливість задовольнити свої прагнення незалежно від інтересів колег. «Мистецтво, будучи найстарішою формою соціалізації, найпершим інструментом переведення підсвідомих образів у форми, зрозумілі іншим людям, є джерелом духовної культури особистості, її творчих здібностей перетворювального ставлення до себе, оскільки зміст мистецтва є виявом внутрішнього світу людини. ... Саме особистісна спрямованість на пізнання художньо-естетичних явищ, поведінкова гнучкість, професійна компетентність як базові характеристики вчителів мистецьких дисциплін дають змогу реалізувати ціннісні еталони їхньої професійної діяльності» (О.І. Калюжна) [3, с. 32]. Відсутність особистісної спрямованості в учителів математики зумовлено особливостями математичного наукового знання.

Спрямованість на спілкування (або спрямованість на взаємодію) притаманна 28,57% учителям математики та лише 6,66% учителям мистецьких дисциплін. Спрямованість на взаємні дії має місце тоді, коли вчинки людини визначаються потребою в спілкуванні, прагненням підтримувати гарні взаємини з товаришами по роботі. Така людина виявляє інтерес до спільної діяльності, хоча може й не сприяти успішному виконанню завдання, нерідко її дії навіть ускладнюють виконання групового завдання, її фактична допомога може бути мінімальною. Низькі показники спрямованості на спілкування в учителів мистецьких дисциплін можуть бути зумовлені раннім залученням до музичної діяльності

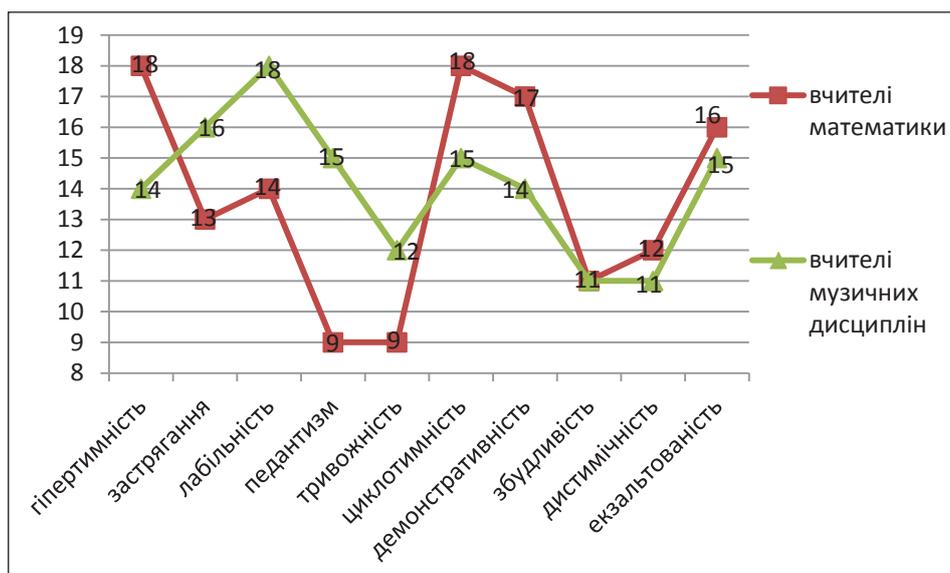
(із 6–7 років, а в деяких випадках і раніше), що зменшує можливість вироблення й закріплення в музикантів комунікативних навичок, а з віком і потреби в спілкуванні з оточуючими.

Задля визначення акцентуацій характеру вчителів використано методику К. Леонгарда. У результаті отримано такі дані (рисунк 1).

Ця методика виявляє найбільш загострені, надмірно посилені риси, які за наявності стресогенної ситуації можуть призводити до набуття ними патологічного характеру й руйнування особистості.

У вчителів математики ми спостерігаємо найбільші показники за шкалами циклотимії й гіпертимності, що свідчить про наявність різких змін настрою, залежності від зовнішніх факторів, що також підкреслюється високими показниками демонстративності. У вчителів мистецьких дисциплін серед найбільш загострених рис займає лабільність. Для таких людей характерні емоційність, чуттєвість, тривожність. «Тривожність є досить поширеною серед музикантів, але варто зазначити, що це особлива форма тривожності, яка характерна для творчих професій, і вона більше схожа на особливу форму чуттєвості, емпатію, готовність переживати різні емоційні стани» [1, с. 24].

Для вчителів-музикантів також характерний високий рівень застрягання, яке характеризує помірну контактність, неговіркість, схильність до повчань, одержимість однією ідеєю. Високі показники за рівнем педантизму виявляються в пунктуальності, акуратності й виробленій із дитинства в музикантів посидючості.

Рис 1. Порівняння результатів дослідження акцентуацій характеру за К. Леонгардом у вчителів математики та вчителів мистецьких дисциплін

На середньому рівні в учителів мистецьких дисциплін виявляються циклотимність, екзальтованість, гіпертимність і демонстративність. Циклотимність – необхідність миттєво переналаштовуватись на виконання творів, різних за змістом, формою, настроєм. Екзальтованість – «общение с искусством – ... путь к познанию Бессмертия» [2, с. 293]. Гіпертимність і демонстративність «цілком узгоджуються з фактором прив'язаності, потребою спілкування з людьми. Тобто виконавець не грає для себе чи заради самої гри, а через те, що хоче спілкуватися з аудиторією за допомогою свого мистецтва, доводити свої думки та почуття через інструмент або голос» (Е. Кемп).

Акцентуації формуються залежно від впливу оточення, середовища, в якому перебуває людина, тому можна припустити, що групові форми роботи (з класами по 35–40 учнів), із якими зазвичай взаємодіють викладачі-математики, створюють передумови для формування досліджених нами акцентуацій. Адже для досягнення довершеного образу «ідеального вчителя» необхідна наявність високого життєвого тону, оптимізму, рухливості, почуття гумору, підвищеної самооцінки, винахідливості, комунікабельності, властивих гіпертичному типу; харизматичності й артистизму, притаманних демонстративному типу; вміння вчасно відчуту та відреагувати на зміни психологічного стану учнів, перемикаючи увагу на інші форми роботи, що вимагає лабільності; фанатичної відданості своїй справі, яка виявляється в екзальтованості.

Педантизм, тривожність і збудливість як акцентуації характеру мало властиві вчителям математики. На нашу думку, низькі показники педантизму зумовлює притаманна їм висока гіпертимність, низькі показники тривожності і збудливості пояснюються сформованими професійними якостями концентрації, зібраності й зосередженості.

Висновки. Отже, нами було проведено емпіричне дослідження індивідуально-типологічних властивостей викладачів різних дисциплін, доведено існування відміннос-

тей в індивідуально-типологічних властивостях учителів залежно від дисципліни, яку вони викладають.

Під час дослідження спрямованості домінуючою для всіх учителів є ділова спрямованість. Відмінності простежуються в домінуванні особистої спрямованості в учителів мистецьких дисциплін. У процесі дослідження акцентуацій у вчителів математики домінуючими виявились гіпертимність, циклоїдність і демонстративність; у вчителів музики – лабільність, застрягання та педантизм. Під час обрахування результатів за шкалою «екстраверсія – інтроверсія» за тестом Г. Айзенка виявлено домінування потенційних інтровертів серед учителів математики та домінування амбівертів серед учителів музичних дисциплін, які отримали дані по кожній категорії шкали «екстраверсія – інтроверсія». Під час обрахування результатів за шкалою нейротизму за тестом Г. Айзенка виявлено переважання дискордантів (емоційно нестійких) і потенційних дискордантів серед учителів мистецьких дисциплін і більшості нормостеніків серед учителів математики.

Інтерпретація отриманих результатів співвідноситься з науковими даними й повною мірою пояснює виявлені відмінності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аршава І.Ф. Психологічні особливості особистості музиканта в контексті психологічного здоров'я / І.Ф. Аршава, Ю.В. Кутєпова-Бредун // Медична психологія. – 2011. – № 2.
2. Гузар Л. Три дороги. Бесіди Блаженнішого Любомира Гузара з журналістами / Л. Гузар. – Львів : Свічачо, 2013. – 185 с.
3. Калюжна О.І. Розвиток предметних компетентностей студентів-музикантів та вчителів-початківців / О.І. Калюжна // Наукові записки. Серія «Педагогічні науки». – Випуск 107. – 223 с.
4. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : [учебное пособие] / редактор-составитель Д.Я. Райгородский. – Самара : Издательский Дом «Бахрах – М», 2008. – С. 133–141, 274–281, 563–569.
5. Свирская Л.С. Альберт Эйнштейн и музыка / Л.С. Свирская // Преподавание физики в высшей школе. – 1997. – № 9. – 59 с.